

De Thebaanse overwinningsstèle van Amenhotep III

Historiek of symboliek?

Een door Sir W.M. Flinders Petrie in Thebe gevonden stèle toont een krijgslustige Amenhotep III: een historische gebeurtenis of een symbolische betekenis?

PATRICK VAN GILS

In 1896 werd door Sir William Matthew Flinders Petrie in de dodentempel van Merenptah uit de 19e dynastie een stèle van Amenhotep III uit de 18e dynastie gevonden. Op deze stèle is Amenhotep III afgebeeld terwijl hij Syrische en Nubische vijanden verslaat. Herdenkt deze overwinningsstèle de daadwerkelijke militaire overwinningen van Amenhotep III of is hier sprake van een symbolische overwinning?

Detail van de rechter scène van de overwinningsstèle van Amenhotep III. Zie pagina 124.

INLEIDING

Tijdens het opgravingsseizoen van 1896 was de Britse archeoloog en egyptoloog Sir William Matthew Flinders Petrie in de Thebaanse regio actief. Zijn werkzaamheden concentreerden zich voornamelijk op zes dodentempels uit het Nieuwe rijk.¹ Tijdens opgravingswerkzaamheden

1 De Kom el-Heitan overwinningsstèle van Amenhotep III. Petrie *Six Temples at Thebes* (1897) pl. x.

in de restanten van de doden-tempel van Merenptah vond Petrie een grote hoeveelheid materiaal dat oorspronkelijk afkomstig was uit de doden-tempel van Amenhotep III in Kom el-Heitan. Een van de grotere stukken was een 2 meter hoge kalkstenen stèle (afb. 1).² Deze in twee stukken gebroken stèle was in de dodentempel van Merenptah hergebruikt als fundering van een pilaar. De stèle toont een zeldzame afbeelding van Amenhotep III als krijgslustige farao. Het tweede register van de stèle bestaat uit twee parallele scènes waarop Amenhotep III in zijn strijd-wagen is afgebeeld, terwijl hij aan de linkerkant Syrische (noordelijke) en aan de rechterkant Nubische (zuidelijke) vijanden verslaat. Mogelijk was de stèle oorspronkelijk met de voorzijde naar het westen opgesteld, zodat de afgebeelde vijanden georiënteerd waren op de kompasrichting waar ze vandaan kwamen. Aangezien de regering van Amenhotep III een overwegend vreedzame periode was, is het de vraag of deze stèle de daadwerkelijke militaire overwinningen van Amenhotep III herdenkt of dat er hier sprake is van een symbolische overwinning.

DE SCÈNES OP DE STÈLE EN OVERIGE BRONNEN VOOR BUITEN-LANDSE CAMPAGNES

Het bovenste register van de stèle toont Amenhotep III die aan de linkerkant Maät en aan de rechterkant wijn aan de god Amon-Ra aanbiedt. Tijdens de regering van Achnaton werden de afbeeldingen en namen van Amon geheel uitgewist. De beschadigingen werden tijdens de regering van Seti I gerestaureerd.³ Het tweede register bestaat uit twee afbeeldingen van Amenhotep III in een strijdswagen. Boven de koning spreidt de godin Nechbet beschermend haar vleugels en biedt de koning de tekens van leven, stabiliteit en heerschappij aan. De linkerscène toont de koning die met zijn strijdswagen over een wegluchtende massa Syrische (noordelijke) vijanden heenrijdt. Op de rug van een van de paarden van de koning zijn twee vijanden afgebeeld. Het bijschrift van vijf verticale regels luidt:

‘...De goede god, de gouden [Horus] stralend in de strijdswagen zoals het rijzen van de zon. Groot aan kracht, krachtig van hart, zoals hij die in Thebe woont, neerslaande de Naharin met zijn machtige zwaard.’

Het is opmerkelijk dat in de tekst Naharin (de naam van de staat Mitanni) als een verslagen vijand wordt vermeld. Tijdens de regering van Amenhotep III waren Egypte en Mitanni geen vijanden. Er was in deze periode zelfs sprake van een vriendschappelijke band tussen de twee staten.⁴ Er zijn tot op heden geen bronnen gevonden waarmee aangetoond kan worden dat Amenhotep III een noordelijke campagne uitgevoerd zou hebben. Een biografische tekst op een beeld van de vooraanstaande hoveling Amenhotep zoon van Hapoe wordt wel een vage verwijzing gegeven naar de aanwezigheid van de koning tijdens een campagne in het noorden⁵:

‘...Ik was de leider aan het hoofd van de machtige mannen, om de Nubiërs en de Aziaten neer te slaan. De plannen van mijn heer waren een toevluchtsoord achter mij. Toen ik afdwaalde omringde zijn bevel mij. Zijn plannen omhelsden alle landen en buitenlanders die aan zijn zijde waren.’

Op de rechterscène is te zien hoe Amenhotep III over wegvlochtende Nubische vijanden heenrijdt. Op de rug van een van de paarden van de

2 Detail van de rechter scène van de overwinningssèle van Amenhotep III.

Naar: Schulz en Seidel
Egypte: het land van de farao's (1998) fig. 80.

koning zijn drie vastgebonden Nubische leiders afgebeeld. Opvallend is dat de hoofden van drie Nubiërs worden getoond, maar dat de kunstenaar vier benen, bovenlichamen en hoofdpluimen heeft weergegeven (afb. 2). Een Nubiër is vastgebonden aan de achterzijde van een van de paarden van Amenhotep III, een vijfde Nubiër is onder de strijdswagen vastgebonden. Het bijschrift van vier verticale regels luidt:

‘...De goede god...heer van het zwaard, machtig in het slepen van hen op zijn strijdwagen. Het vernietigen van het verderfelijke Koesj, hun prinses als levende gevangenen brengende.’

Daar waar directe en duidelijke verwijzingen naar een noordelijke campagne ontbreken, zijn die er wel voor twee zuidelijke Nubische campagnes. Vier bronnen geven een beschrijving van een Nubische campagne die in het 5e regeringsjaar van Amenhotep III heeft plaatsgevonden:

- Een stèle langs de weg tussen Aswan en Philae ter hoogte van het eerste cataract.⁶
- Een tekstfragment in Saïs.⁷
- Een stèle op het eiland Konosso.⁸
- Een tekstfragment afkomstig uit Boebastis.⁹

Drie bronnen verwijzen naar de eerste Nubische campagne, maar zijn niet gedateerd of bevatten nauwelijks informatie over de campagne: een vermoedelijk uit Thebe afkomstige stèle.¹⁰ De niet-gedateerde zeer fragmentarische tekst maakt melding van *‘...het arriveren van Zijne majesteit in Mioe,¹¹ tijdens zijn eerste victorieuze campagne.’*

De achterzijde van de Israël-stèle van Merenptah.¹² Deze stèle was oorspronkelijk afkomstig uit de dodentempel van Amenhotep III in Kom el-Heitan, maar werd door Merenptah geïsurpeerd. Het bevat een beschrijving van de bouwactiviteiten die Amenhotep III ter ere van Amon-Ra heeft uitgevoerd. In de 23e regel wordt gemeld dat het goud waarmee de tempel van Karnak gedecoreerd werd, afkomstig was uit Nubië:

‘...Zijne Majesteit bracht goud ervoor uit het land van Karoy¹³ op de eerste victorieuze campagne.’

Een grafitto in Aswan waarop Heby, de burgemeester van Memphis, melding maakt van de eerste victorieuze campagne in Nubië ¹⁴:

‘...Het geven van verering aan de Heer der Beide Landen, het kussen van de aarde voor de goede god door de edele prins, de gouvvrst, de ogen des konings in Neder-Egypte, de ware geliefde koninklijke schrijver, de burgemeester van Memphis, Heby, op het tijdstip van [het noordwaarts varen door Zijne majesteit] tijdens zijn eerste victorieuze campagne in Koesj.’

Eén bron verwijst naar een tweede campagne die na het 30e regeringsjaar heeft plaatsgevonden: de Semna-inscriptie van de koningszoon van Koesj, Merimose.¹⁵

Een stèle langs de weg tussen Aswan en Philae verwijst naar een Nubische campagne maar bevat geen datering, waardoor deze niet met zekerheid aan de eerste of tweede Nubische campagne gekoppeld kan worden.¹⁶

DE EERSTE NUBISCHE CAMPAGNE

In de rotsen langs de weg tussen Aswan en Philae is ter hoogte van de eerste cataract een stèle uitgehakt die inzicht geeft in het motief voor het uitvoeren van de eerste Nubische campagne in het 5e regeringsjaar van Amenhotep III (afb. 3). In het bovenste register is de koning afgebeeld die één figuur vertrapt en twee figuren neerslaat. Voor de koning staan links de goden Amon-Ra en Chnoem. Achter Amenhotep III staat de god Ptah. Na de datering (het 5e regeringsjaar, 3e maand van het Achet-seizoen, 2e dag) en de koninklijke tituluur wordt vanaf de vierde regel over de Nubische campagne gesproken.

‘...Een kwam om te vertellen aan Zijne Majesteit dat de vijand van het verderfelijke Koesj een opstand in het hart gepland heeft. Zijne Majesteit leidde naar de overwinning, hij voltooide het tijdens zijn eerste victorieuze campagne.’

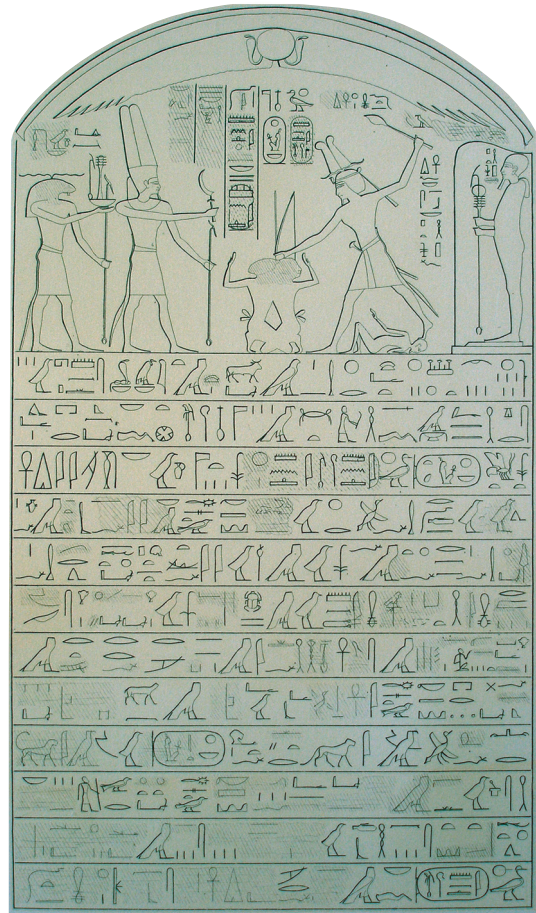
De tekst identificeert een ‘*Icheny, de opschepperige te midden van zijn leger*’ als de leider van de opstand.

Een fragment dat uit Saïs afkomstig is, beschrijft deze opstand als een die aangevoerd werd door ‘*...de omver geworpene van Ta-Sety*’.¹⁷

De reden en de precieze locatie van de opstand zijn onduidelijk. Koesj bevond zich in het zuiden van het hedendaagse Egypte en het noorden van Soedan. Tijdens het Nieuwe Rijk was het een door Egypte gecontroleerd gebied, dat bestuurd werd door de ‘onderkoning van Koesj’. De naam Koesj kan verwijzen naar dit door Egypte gecontroleerde gebied, maar het kan ook verwijzen naar een groter gebied bestaande uit het Egyptische territorium en de naast gelegen regio’s. Het begrip Ta-Sety omvat een nog omvangrijker en minder te duiden gebied.

De in de tekst vermelde opstand zou een verwijzing kunnen zijn naar een opstand binnen het door Egypte gecontroleerde gebied. Het is echter ook mogelijk dat het gaat om een verwijzing naar een rebellie van een leider van buiten het Egyptische gebied. Deze zou in dat geval een poging ondernomen kunnen hebben om het Egyptische territorium aan te vallen of om een Egyptische eis tot onderwerping te trotseren.

Volgens de tekst op de stèle werden 30.000 vijanden gevangen genomen. Op basis hiervan kan verondersteld worden dat deze actie met een om-

3 Rotsstèle van Amenhotep III langs de weg tussen Aswan en Philae. Bron: Lepsius *Denkmäler III* vol. v (1897) pl.81g.

4 Stèle van Amenhotep III in de rotsen van het eiland Konosso. Bron: Lepsius *Denkmäler III* vol. v (1897) pl.82a.

vangrijke Egyptische strijdmacht uitgevoerd werd. ‘...Zijne Majesteit leidde naar de overwinning’ is een aanwijzing dat de campagne door Amenhotep III persoonlijk werd aangevoerd.

In de rotsen van het bij Philae gelegen eiland Konosso is een stèle uitgehouwen waarop verslag wordt gedaan van de uitkomst van de eerste Nubische campagne (afb. 4).¹⁸ In het bovenste register is Amenhotep III met achter hem de god Chnoem afgebeeld. De koning staat voor de god Amon-Ra. Achter Amon-Ra zijn vier ovale naamringen, of toponiemen, aangebracht. De rand van de toponiemen stelt een stadsmuur voor. Boven de naamring is een gebonden vijand afgebeeld, waarmee wordt aangegeven dat deze plaats verslagen, of onder Egyptische controle is. De vier toponiemen worden door Amon-Ra aan de koning aangeboden.¹⁹ De in de toponiemen vermelde locaties zijn de Nubische plaatsen of regio's Koesj, Irem, Weresj en Tarek. De hoofdtekst beschrijft de terugkeer van Amenhotep III na de eerste Nubische campagne.

‘...Jaar 5, Zijne majesteit keerde terug na overwonnen te hebben tijdens zijn eerste victorieuze campagne in het land van het verderfelijke Koesj. Hij heeft zijn grens zover gemaakt als hij wenste, zover als de vier pilaren van de hemel dragen. Hij richtte een stèle van overwinning op zo ver als Kebechoe-Horus.²⁰ Er was geen koning van Egypte die dit deed, behalve Zijne Majesteit.’

De tekst op de stèle is zeer algemeen en geeft nauwelijks informatie over de precieze locatie van de campagne. Wanneer er vanuit wordt gegaan dat de door Amon-Ra aangeboden toponiemen een verwijzing geven naar de tijdens deze campagne verslagen regio's, dan zou deze geografisch geplaatst kunnen worden. Van de vier genoemde locaties is alleen de ligging van Koesj bekend. De regio Irem bevond zich mogelijk net buiten Koesj.²¹ De ligging van Weresi en Tarek is tot op heden niet bekend. De stèle langs de weg van Aswan naar Philae noemt ene Icheny als

de leider van de opstand. Deze Icheny werd beschouwd als de leider of hoofdman van het opstandige element in Koesj. De drie andere regio's zouden mogelijke medestanders van Icheny kunnen zijn.²² Een andere mogelijkheid is dat de toponiemen gebruikt werden om de omvang van het zuidelijke gebied, waarover Amenhotep III de hegemonie van Amon-Ra had verkregen, aan te geven.²³

Een fragment op een granieten blok afkomstig uit Boebastis, het tegenwoordige Tell Basta in de Delta, bevat een inscriptie met de beschrijving van een opmars naar Nubië en de daarop volgende gevechten.²⁴ Omdat er op het fragment een koningsnaam ontbreekt is het niet mogelijk om de inscriptie met zekerheid aan een koning toe te wijzen. De schrijfstijl van de tekst maakt echter wel duidelijk dat het hier om een tekst uit het Nieuwe Rijk gaat.²⁵

In het fragment wordt de datering '*...Derde maand van het Achet-seizoen*' gegeven. Deze datering komt overeen met de datering op de eerder beschreven stèle langs de weg tussen Aswan en Philae: '*...Derde maand van het Achet-seizoen dag 2. De kroningsdag van Zijne Majesteit.*' Op basis van de overeenkomst tussen deze twee dateringen en de gebruikte schrijfstijl kan er vanuit worden gegaan dat het fragment uit Boebastis zeer waarschijnlijk afkomstig is uit de regering van Amenhotep III.

In de zesde regel van de tekst wordt verwezen naar een actie in, naar of tegen (dit tekstdeel is verloren gegaan) '*...de Tjesoe van Hoewa op de kroningsdag van Zijne Majesteit achter westelijk Checheset.*'

De tekst beschrijft twee schermutselingen tussen de Egyptenaren en de Nubiërs die plaats vonden in de omgeving van '*...de Tjesoe van Hoewa achter westelijk Checheset.*' Het fragment eindigt met de vermelding dat het Egyptische leger in '*...Weneshek, ten zuiden van de Tjesu van Hoewa*' zijn kamp op slaat.

Thoetmazes III bracht op de 6^e en 7^e pyloon in de tempel van Karnak uitvoerige topografische lijsten aan. De lijsten, onderverdeeld in twee noordelijke en twee zuidelijke lijsten, bevatten in totaal 628 plaatsnamen. Volgens de bijschriften van de lijsten waren deze plaatsen door Thoetmazes III veroverd. Op de eerste zuidelijke topografische lijst staan Hoewa en Checheset vermeld.²⁶ In tegenstelling tot een groot aantal van de noordelijke locaties is de overgrote meerderheid van de zuidelijke locaties, inclusief Hoewa en Checheset, tot op heden niet gelokaliseerd.

DE TWEEDE NUBISCHE CAMPAGNE

Een stèle die in Oost-Semna is gevonden, doet verslag van een tweede militaire actie in Nubië (afb. 5).²⁷ De onderkoning van Koesj, Merymose, beschrijft hoe hij een opstand in de Nubische regio Ibhet²⁸ neerslaat. Het bovenste deel van de stèle, die zich tegenwoordig in het British Museum in Londen bevindt, ontbreekt. Dit deel bevatte zeer waarschijnlijk de datum en de aankondiging van de beschreven militaire actie.²⁹ Merymose bekleedde de functie van onderkoning van Koesj in de periode na het 30^e

5 De stèle van Merymose uit Oost-Semna.
Bron: © British
Museum, BM 657.

regeringsjaar van Amenhotep III. Op basis hiervan kan de op de stèle beschreven actie in de periode na het 30e regeringsjaar worden gedateerd. In de 13 bewaard gebleven regels van de stèle wordt de actie beschreven. Om een onbekende reden brak er in de Nubische regio Ibhēt een opstand uit. De onderkoning van Koesj, Merymose, verzamelde een legermacht waarmee de opstand neergeslagen werd. De mannen voor deze troepenmacht werden uit de verschillende Egyptische nederzettingen in Nubië opgeroepen. Het Egyptische leger in Koesj was niet op een centrale plaats gelegerd, maar was in kleinere onderdelen in de verschillende Nubische dorpen ondergebracht. Het dienen in de legermacht in Koesj – de vroegste verwijzing naar dit onderdeel is afkomstig uit de regering van Hatsjepsot³⁰, – werd als een schande beschouwd die gelijkwaardig was aan ballingschap.³¹

*‘...Elke man meldde zich en verzamelde een leger van de farao, levend, voor-
spoed, gezondheid. Hij maakte troepen aangevoerd door commandanten.
Elke man van elk dorp, van het fort van Beky tot het fort van Taroy. Hij
maakte 52 iter van zeilen....’³²*

De macht van Nebmaättra (Amenhotep III) nam hen in één dag en één uur. Een grote slachting makende. Niet één van hen ontsnapte. Elke van hen werd gebracht [...] angst. De macht van Amenhotep greep hen. De barbaren onder hen, mannen alsmede vrouwen, waren niet gescheiden; door het plan van Horus heer van de beide landen, de koning Nebmaättra, machtige stier, krachtig in macht. Ibhet was arrogant geweest, grote dingen waren in hun hart, de woest-ogige, deze heerser sloeg hen neer volgens het bevel van Amon-Atoem, zijn nobele vader, hij was het die hem in macht en overwinning leidde.

Lijst van de gevangenen welke Zijne Majesteit maakte in het land van het verderfelijke Ibhet:

Nubiërs levend, 150, Nubische jongelingen³³ 110, Nubische vrouwen, levend 250, bedienden van de Nubiërs, levend 55, hun kinderen, levend 175, totaal 740 levende hoofden. Handen ervan 312, samen met de levende hoofden 1052.'

In de strijd komen volgens de tekst 312 Nubische opstandelingen om het leven³⁴ en worden 740 Nubiërs gevangen genomen. Aan de hand van het relatief lage aantal omgekomen vijanden mag verondersteld worden dat het hier om een kleinschalige actie gaat. Het is echter ook mogelijk dat het aantal inwoners van de regio Ibhet relatief klein was, waardoor het aantal doden en gevangenen zo bescheiden was. Een derde mogelijkheid is dat de Egyptenaren een succesvolle verrassingsaanval uitvoerden op een bevolking die vanwege het binnenhalen van de oogst over het gebied verspreid was en niet in staat was om een leger bijeen te brengen om de Egyptische opmars te stoppen.³⁵

De Egyptenaren voerden regelmatig razzia's in Nubië uit om aan mankracht voor bijvoorbeeld bouwprojecten te komen. In dat geval zou de overgrote meerderheid van de gevangenen uit mannen bestaan, maar bij de actie in Ibhet bestaat slechts 20 procent van de gevangenen uit mannen. Ook het percentage gevangen genomen kinderen, 24 procent, is niet overeenkomstig met een razzia om aan direct inzetbare arbeidskrachten te komen. De samenstelling van de gevangen genomen Nubiërs doet vermoeden dat het hier niet om een razzia gaat. Opvallend zijn de gevangen genomen bedienden van de Nubiërs; dit doet vermoeden dat er hier sprake is van een gevangen genomen elite-groep. Mogelijk behoorde een deel van de gevangen genomen Nubiërs tot het gevolg van een, niet bij naam genoemde, opstandige Nubische (stam)leider. Het gevangen nemen van deze elite-groep zou beschouwd kunnen worden als een gijzeling. Het gijzelnemen zou gebruikt kunnen worden als een pressiemiddel om de rebellie zonder al te veel militaire inzet te beëindigen.

Op de rechterzijde van de door Petrie gevonden stèle is Amenhotep III afgebeeld die Nubische vijanden verslaat. Aan de hand van de diverse besproken bronnen kan worden aangetoond dat er tijdens de regering van Amenhotep III twee militaire acties in Nubië hebben plaatsgevonden. De eerste campagne vond plaats in het 5e regeringsjaar en was een reactie op een opstand in Koesj die aangevoerd werd door 'Icheny, de opschepperige te midden van zijn leger'. De oorzaak en precieze locatie van

de opstand wordt uit de bronnen niet duidelijk. De vermelding Ta-Sety op het fragment uit Saïs zou een aanwijzing kunnen zijn dat de opstand in een groter gebied dan alleen Koesj plaatsvond. Dit idee wordt versterkt indien er vanuit wordt gegaan dat de toponiemen op de stèle op Konosso een verwijzing zijn naar gebieden die tijdens de opstand door Amenhotep III verslagen werden. De campagne werd door Amenhotep III persoonlijk aangevoerd. De stèle langs de weg tussen Aswan en Philae noemt het aantal van 30.000 Nubische gevangenen. Dit aantal doet sterk vermoeden dat er een aanzienlijke vijandelijke legermacht door de opstandelingen bijeen was gebracht. In dat geval zal de omvang van de Egyptische strijdmacht ook aanzienlijk zijn geweest. Het is echter niet met zekerheid te zeggen of het aantal vermelde gevangenen waarheidsgetrouw is, of dat er sprake is van doelbewuste overdrijving.

De tweede Nubische campagne vond na het 30^e regeringsjaar plaats. Deze campagne werd uitgevoerd door de in Nubië gestationeerde Egyptische troepen en werd aangevoerd door de *'onderkoning van Koesj'* Merymose. Het lage aantal gedode vijanden doet vermoeden dat het een beperkte actie was. Onder de gevangen genomen Nubiërs bevonden zich relatief veel *'bedienden van de Nubiërs'*, dit doet vermoeden dat het hier gaat om een elite-groep die gevangen genomen werd.

Theoretisch gezien zou de rechterscène op de door Petrie gevonden stèle naar één van deze acties kunnen verwijzen. Aangezien Amenhotep III bij de eerste campagne persoonlijk aanwezig was en meerdere bronnen deze eerste campagne beschrijven is de eerste campagne de meest voor de hand liggende om op de stèle herdacht te worden.

Het is echter zeer de vraag of dit het geval is. De linkerscène van de stèle toont het verslaan van Syrische (noordelijke) vijanden. Er zijn echter geen aanwijzingen dat Amenhotep III een campagne in het noorden heeft uitgevoerd; het overwinnen van de noordelijke vijanden op de linkerscène moet dus als symbolisch beschouwd worden. Hier vanuit gaande moet ook de afgebeelde overwinning op de rechterscène als een symbolische overwinning beschouwd worden.

Het was de taak van elke koning om de kosmische orde, *Maät*, in stand te houden en de chaos, *Isfet*, te bedwingen. De buitenlanden, en dan met name de noordelijke en zuidelijke buitenlanden, werden beschouwd als de menselijke personificatie van de chaos en moesten daarom bedwongen worden. Het *'neerslaan van de buitenlandse vijanden'* werd op veel tempelwanden, maar ook op stèles aangebracht en toont de koning als overwinnaar. Het moet beschouwd worden als een verwijzing naar de orde die de chaos verslaat. Variaties op het *'neerslaan van de buitenlandse*

6 Sandalen van Toetanchamon met afbeeldingen van noordelijke en zuidelijke vijanden.
© André Veldmeijer.

vijanden’ zijn de afbeeldingen van vastgebonden vijanden op de sokkels van koninklijke tronen of op de bijhorende voetenbankjes. Elke keer dat de koning op zijn troon plaats nam of zijn voeten neerzette werden de vijanden en daarmee de chaos symbolisch overwonnen. Een paar sandalen uit het graf van Toetanchamon (afb. 6) bevat afbeeldingen van gebonden noordelijke en zuidelijke vijanden³⁶: bij elke stap die de koning zette werd de chaos symbolisch verslagen. Ook faience vloertegels met daarop de afbeeldingen van de vijanden die in het paleis van Ramses III in Medinet Haboe zijn gevonden dienden hetzelfde doel.

De door Petrie gevonden stèle van Amenhotep III was zeer waarschijnlijk een variatie op het *‘neerslaan van de buitenlandse vijanden’*. De stèle was een symbolische weergave van het beheersen en controleren van het noorden en het zuiden door de koning. De tekst in het onderste register van de stèle onderschrijft dit:

‘...(Elk) land, alle mensen, alle volken, Naharin, het verderfelijke Koesj, Opper- en Neder-Retjenoe³⁷ zijn onder de voeten van deze goede god, zoals Ra voor eeuwig.’

Door de koning af te beelden terwijl hij de noordelijke en de zuidelijke vijanden verslaat werd de chaos verslagen dan wel gecontroleerd. De stèle toont Amenhotep III in zijn rol als handhaver van de kosmische orde, Maät.

Met dank aan de heer H. Asjes, voor zijn adviezen en raad bij het schrijven van dit artikel.

NOTEN

- 1 Het opgravingsseizoen 1896 werd gepubliceerd in Flinders Petrie, W.M., *Six temples at Thebes* (Londen, 1897).
- 2 De stèle bevindt zich in het Egyptisch museum in Caïro (JE 31409); tekst op de stèle in Helck, W., *Urkunden der 18. Dynastie übersetzung zu den Heften 17-22. (Urk) Deel VI*, (Berlijn, 1961) 1657-1658.
- 3 Aan de rechterzijde van het eerste register is voor de afbeelding van Amon-Ra een restauratietekst aangebracht: *‘Een restauratie aan het monument gedaan door de zoon van Ra Seti-Merenptah voor zijn vader Amon.’*
- 4 Zie voor de vriendschappelijke basis tussen Egypte en Mitanni de Amarna brieven o.a. briefnummers 17 en 19 in Moran, W.L., *The Amarna letters* (Baltimore, 2002).
- 5 Breasted, J.H., *Ancient records of Egypt. Volume II The eighteenth dynasty* (Chicago, 1906) 373-375.
- 6 Helck, *Urk VI*, 1663 - 1666 en Lepsius, C.R., *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien Tafelwerke III* (Berlijn, 1849-1859) pl. 81g.
- 7 Helck, *Urk VI*, 1959.
- 8 Helck, *Urk VI*, 1661 - 1663 & Lepsius *Denkmäler III*, pl. 82a.
- 9 Helck, *Urk VI*, 1734-1736.
- 10 Stèle uit het Egyptisch museum in Caïro (JE 34163), Helck, *Urk IV*, 1736.
- 11 Mioe was een regio in Nubië.
- 12 *De Israël-stèle van Merenptah* (JE 34025), Helck, *Urk. IV*, 1731.
- 13 Geografisch is Karoy te plaatsen tussen de 4e en 5e Nijlcataract in het tegenwoordige Soedan.
- 14 Helck, *Urk VII*, 1793 & Lepsius, *Denkmäler IV*, pl. 119.
- 15 De tweede Nubische campagne wordt beschreven op een stèle van de koningszoon

- van Koesj Merymose. (BM657). Merymose bekleedde deze positie in de periode na het 30e regeringsjaar. Zie Murmane, W.J., 'The organization of Government under Amenhotep III', in D. O'Connor en E.H. Cline (red.) *Amenhotep III perspectives on his reign* (Michigan, 2004) 189.
- 16 Lepsius, *Denkmäler III*, pl. 81h & Helck, *Urk VI*, 1661-1663.
- 17 Helck, *Urk VII*, 1959 regel 17. Ta-Sety wordt over het algemeen als Nubië vertaald.
- 18 Helck, *Urk VI*, 1661-1663 & Lepsius, *Denkmäler III*, pl. 82a. Sinds de bouw van de *High Dam* bij Aswan ligt Konosso onder het wateroppervlak.
- 19 Volgens Breasted worden de regio's aan Amenhotep III aangeboden. Zie J.H. Breasted, J.H., *Ancient Egyptian records (AE). Volume II* (Chicago, 1927) 336 par. 845.
- 20 De locatie van Kebechoe Horus is niet bekend. R. Gundlach in *Die Felsenstelen Amenophis III am erste katarakt in Form und Mass. Festschrift für Gernhardt Fecht* (Wiesbaden 1987), 193 stelt dat Kebechoe Horus mogelijk in de buurt van Aswan bij de plaats Bigeh gelegen was.
- 21 O'Connor, D., & E. H. Cline (eds.), O'Connor en Cline (red.), *Amenhotep III*, 268.
- 22 Mogelijk zou de vermelding Ta-Sety (Nubië) op het fragment uit Saïs (Helck, *Urk VI*, 1959 rg. 17.) een verwijzing naar dit grotere gebied kunnen zijn; het opstandige gebied omvatte een groter gebied dan Koesj, om dit duidelijk te maken werd de verwijzing Ta-Sety gebruikt.
- 23 O'Connor & Cline, *Amenhotep III*, 267.
- 24 Helck, *Urk VI*, 1734-1736.
- 25 De tekst werd oorspronkelijk gedateerd in de regering van Sesostri III; de tekst bevat echter de platte letter m ; deze schrijfwijze komt pas vanaf de 18^e dynastie voor.
- 26 Hoewa is op de zuidelijke topografische lijst van Thoetmose III nummer 89 en Checheset is nummer 95. Zie Helck, *Urk. II*, 795 en verder.
- 27 British Museum cat nr. BM 657.
- 28 De ligging van deze Nubische regio is onbekend.
- 29 Een groot aantal teksten die een beschrijving geven van een, door de koning uitgevoerde, militaire campagne begint na datering en titelatuur met de mededeling dat '...een kwam om te vertellen aan Zijne Majesteit dat' gevolgd door een beschrijving van de acties van de vijand. Hierna onderneemt de koning eventueel na een goddelijk advies actie tegen de vijand. Zeer waarschijnlijk was de stèle van Merymose op vergelijkbare wijze opgebouwd. Na een datering en de titels van de onderkoning van Koesj werd hij op de hoogte gebracht van de opstand. Zie voor de opbouw van vergelijkbare teksten (i.w.t.w formule) Spalinger, A., *Aspects of the military documents of the ancient Egyptians* (Yale, 1983) 1 ev.
- 30 Naville, E., *The Temple of Deir el Bahari*, Vol. VI, (London, 1844-1926), pl. 165. *i.w.t.n* *ḫꜣꜣḫ* 'de garnizoenstroepen van Koesj. Vertaling uit Hannig, R. *Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch* (Mainz, 1995), 33 [1145].
- 31 Wilson, J., 'The oath in ancient Egypt', *Journal of Near Eastern Studies* 7 (JNES 1948) 138.
- 32 Een *iter* is een afstandsmaat van ongeveer 10,5 kilometer. Mogelijk verwijst 'Hij maakte 52 iter van zeilen' naar de afstand die de militaire expeditie van Merymose aflegde om in het opstandige gebied te komen. De afgelegde afstand zou dan ongeveer 570 km zijn. Het is echter onduidelijk vanaf welke locatie Merymose deze 570 km afgelegd zou hebben.
- 33 Geschreven als 'mgj' Nubische jongeling, of in verwijzingen naar oorlog: Nubische strijder. Hannig, *Handwörterbuch*, 394 [14181].
- 34 Na afloop van een veldslag hakten de Egyptenaren, over het algemeen, de rechter hand van gedode vijanden af, die geteld werden. De vermelding: '...handen ervan 312' verwijst naar deze afgehakte handen en moet beschouwd worden als een vermelding van het aantal gedode vijanden.
- 35 O'Connor & Cline, *Amenhotep III*, 269.
- 36 Egyptisch Museum, Cairo JE 62685.
- 37 Retjenoe is een benaming voor Syro-Palestina.